

перспективним, з нашої точки зору, є його розбиття на терміни продовження по 5 років. З одного боку, така періодизація дасть змогу державі раніше отримати змогу використати у суспільних інтересах результати художньо-конструкторської творчості, втілені у промислових зразках, якщо комерційне їх використання буде невдалим. Тобто патенти на промислові зразки не будуть «висіти» на власниках «мертвим вантажем». З іншого – довший ніж нині максимальний термін охорони (25 років замість 15) надасть більші перспективи власникам патенту в разі його комерційної успішності.

Слід також вирішити питання щодо розширення кола об'єктів за ч. 1 ст. 5 Закону України «Про охорону прав на промислові зразки», адже нині ними фактично можуть бути лише форма, малюнок або розфарбування, а також їх поєднання [6], тоді як у центральноєвропейських державах охорона надається лініям, контурам, кольору, формі, текстурі та матеріалу самого продукту або його орнаменту. Слід, проте, зауважити, що така охорона має надаватися за умови розрізняльної здатності цих елементів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Poland Law of June 30, 2000 on Industrial Property // WIPO Lex [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=5621>
2. ACT No. 207/2000 Coll. of 21 June 2000, on the Protection of Industrial Designs and the Amendment to Act No. 527/1990 Coll., on Inventions, Industrial Designs and Rationalisation Proposals, as amended // Czech Industrial Property Office [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.upv.cz/dms/pdf_dokumenty/zakony/207_2000_a/207_2000_A_CS.PDF
3. Zákon Slovenskej republiky č. 444/2002 Z.z. o dizajnoch v znení neskorších predpisov // WIPO Lex [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=184265
4. Hungarian Act No. XLVIII of 2001 on the Legal Protection of Designs (consolidated text as of March 1, 2011) // WIPO Lex [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=181839
5. Romanian Law No. 129/1992 on the Protection of Designs // WIPO Lex [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=179218
6. Закон України «Про охорону прав на промислові зразки» // Відомості Верховної Ради України – 1994 – № 7 (15.02.94) – ст. 34.

УДК 347.9

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: МЕЖІ, ЗНАЧЕННЯ ТА ДОЦІЛЬНІСТЬ ЗАСТОСУВАННЯ

Круглов О.М.,
к.ю.н., доцент

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

У статті на підставі аналізу норм чинного законодавства, судової практики і сучасних доктринальних досліджень з'ясовується поняття та сутність окремих конституційних принципів, їх співвідношення з принципами цивільно-процесуального права, а також доцільність і межі застосування таких визначальних положень та ідей безпосередньо в цивільному судочинстві.

Ключові слова: принцип права, правозастосування, прогалини права, колізії права, цивільне судочинство.

Круглов О.Н. / КОНСТИТУЦИОННЫЕ ПРИНЦИПЫ В ГРАЖДАНСКОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ: ГРАНИЦЫ, ЗНАЧЕНИЕ И ЦЕЛЕСООБРАЗНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ / Днепропетровский государственный университет внутренних дел, Украина

В статье на основании анализа норм действующего законодательства, судебной практики и современных доктринальных исследований выясняется понятие и сущность отдельных конституционных принципов, их соотношение с принципами гражданско-процессуального права, а также целесообразность и границы применения таких основополагающих идей непосредственно в гражданском судопроизводстве.

Ключевые слова: принцип права, правоприменение, пробелы права, коллизии права, гражданское судопроизводство.

Kruglov O.M. / CONSTITUTIONAL PRINCIPLE IN CIVIL PROCEEDINGS: BORDERS, THE IMPORTANCE AND FEASIBILITY OF APPLICATION / Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Ukraine

The article based on an analysis of the current legislation, jurisprudence and modern doctrinal studies, it turns out the essence of the notion of certain constitutional principles, their relation to the principles of civil procedural law, as well as the feasibility and limits of application of these ideas directly in civil proceedings. The results of the research in the article, it appears that the current state of perception of certain provisions of the Constitution as the theoretical and the practical level, characterized by contradictory and inconsistent, which is caused by the lack of normative interpretation of the meaning and limits of application of certain constitutional principles, including in civil proceedings. In addition, existing at present regulations of the Supreme Court of Ukraine that establish appropriate rules significantly diminish the scope of general jurisdiction over the direct application of the basic law to address issues that arise in cases of conflict with the norms of other regulations. As a conclusion, the author notes that under the principle of law is necessary to ensure that the regulations it as a specific determinant ideas (principles) that considering the opinion of most of the population, comes into force the legal act of the highest legal force (even without being fastened him) and direct action. In its legal force principles should be divided into four groups: high, having an unconditional enforcement priority (justice); constitutional subject to enforcement within any area of law and define the limits of the regulatory impact of recent social relations (legitimacy, etc.); intersectoral (publicity court records, etc.); industry (usnist in civil procedural law).

Key words: principle of law, enforcement, law blanks, conflicts of law, civil litigation.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку українського суспільства, яке в якості орієнтиру свого подальшого розвитку обрало таку форму організації взаємовідносин між ним та державою, що характеризується максимально справедливим поєднанням їх взаємних інтересів, особливого значення набуває остаточне форму-

вання в нашій країні правової держави. Сутність останньої проявляється у зміщенні акцентів детермінації існування держави у напрямку від формули «людина для держави» до «держави для людини». Першим вагомим кроком на цьому шляху, який був зроблений в Україні, було формування в Конституції України цілої низки положень, визна-

чальний рівень яких дозволяє позначити їх як принципи права. Саме на рівні принципів, закріплених в основному законі країни, найбільш дієво ілюструється рівень її демократичних досягнень. Практика застосування відповідних положень Конституції, особливо принципу верховенства права, дозволяє визначити їх як такі, що особливо підвищують ефективність побудови такого бажаного для українського суспільства утворення, як правова держава.

Проте не можна сказати, що теперішній рівень як нормативного, так і теоретичного забезпечення реалізації вказаного процесу є, принаймні, достатнім. Існує ціла низка проблем, які необхідно вирішити, для того щоб наблизити Україну в її євроінтеграційних прагненнях до міжнародних стандартів забезпечення прав та свобод людини. Зокрема, це проявляється в неоднаковому розумінні й застосуванні відповідних положень Конституції практикуючими юристами, що обумовлюється відсутністю нормативного тлумачення змісту і меж застосування окремих конституційних принципів, у тому числі в цивільному судочинстві. Крім того, чинні на даний момент нормативні акти Верховного Суду України, які встановлюють відповідні правила, значно звужують можливості судів загальної юрисдикції щодо прямого застосування норм основного закону для вирішення питань, що виникають у випадках їх колізії з нормами інших нормативних актів. Такий стан речей призводить до зростання судової тяганини і суттєвого порушення прав, свобод та інтересів осіб, які зацікавлені в результатах розгляду справи.

Необхідно також звернути увагу на окремі проблеми теоретичного забезпечення питань щодо застосування конституційних принципів у цивільному судочинстві. На сьогоднішній день остаточно не вирішеним і дискусійним залишається питання про сутність принципу права, визначення якого немає в жодному з нормативних актів. Крім того, доктринальне тлумачення окремих принципів основного закону, а також особливості їх безпосереднього використання для розгляду цивільних справ не передбачає єдності поглядів, що призводить до чисельних випадків додаткового ускладнення їх розгляду.

Аналіз останніх публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Аналізу проблем сутності принципів права в Україні присвятили свої праці такі науковці, як В.Б. Авер'янов, Н.П. Воронов, О.Ф. Гранін, В.М. Горшеньов, В.Н. Денисов, А.Я. Дубінський, М.І. Козюбра, В.В. Копейчиков, М.Й. Коржанський, С.Л. Лисенков, Н.М. Мироненко, Г.О. Мурашин, О.Г. Мурашин, С.В. Назаренко, М.Ф. Орзіх, П.М. Рабінювич, В.Ф. Сіренко, О.В. Сурилов, О.Ф. Фрицький, М.В. Цвік, Ю.С. Шемшученко, Л.П. Юзьков та інші.

Вагомий внесок у поглиблення знань щодо принципів цивільного судочинства зробили такі вчені, як Н.Ю. Голубєва, С.О. Волосенко, А.В. Андрушко, О.В. Гетманцев тощо. У процесі аналізу основних складових предмету обраного дослідження також враховувалися досягнення російських науковців, зокрема О.Г. Фоменко, С.В. Праскової, О.Є. Черноморець, О.В. Смирнова та інших.

Таким чином, **метою цього дослідження** є визначення на підставі аналізу норм чинного законодавства, судової практики і сучасних доктринальних досліджень поняття та сутності окремих конституційних принципів, їх співвідношення з принципами цивільно-процесуального права, а також доцільності і меж застосування таких визначальних положень та ідей безпосередньо в цивільному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочинаючи роботу над з'ясуванням питання про особливості застосування принципів, закріплених у Конституції, для вирішення і розгляду цивільних справ, у першу чергу необхідно сформулювати понятійні засади дослідження, забезпечуючи таким чином дотримання правил такого закону формальної логіки, як закон тотожності.

Першим кроком на шляху до реалізації зазначеного вище завдання буде визначення авторської позиції щодо категорії «принцип права» з наступною екстраполяцією його на площину норм основного закону, а також визначення відмінностей між ним та окремими галузевими принципами цивільно-процесуального права.

Етимологія слова «принцип» має латинське коріння і передбачає сприйняття його як основи, начала. У повсякденному житті ми використовуємо його, як правило, у значенні особистих переконань людини, своєрідних моральних, релігійних або практичних кордонів, рамок, які особа ставить для себе і намагається не виходити за їх межі протягом свого життя. Від звичайних обмежень принцип відрізняється основоположним, вагомим характером.

Як вже зазначалося вище, в науці, в тому числі юридичній, визначення сутності та поняття терміна «принцип» є дискусійним. Проблема плюралізму думок пояснюється аксіоматичними підходами й кутами зору, під якими пропонується сприймати цю категорію.

Так, зокрема, одна група науковців вважає, що принципи є не стільки об'єктивними категоріями, скільки по своїй суті, радше, являють собою ідею або навіть поняття, що виражає сутність історичного типу права [1, с. 5-33]. Наукові дискусії окремої групи вчених мали результатом позицію щодо сприйняття сутності явища, яке досліджуються, з точки зору того, що принципи є сферою правосвідомості, правової ідеології й науки, інша ж група вважає юридичні основи поза безпосереднім змістом права, яке трактують досить широко [2, с. 21–23; 35, с. 102–105].

Загалом, визначені вище точки зору є, безумовно, коректними й такими, які заслуговують на найбільшу увагу й поважне ставлення до їх змісту. Проте філософське сприйняття правових категорій є значущим елементом на шляху до глибокого розуміння сутності окремих явищ права, але може виступити перешкодою для практичного застосування певної групи норм без спрощеного викладення їх на рівні нормативно-правового акту, адже, на жаль, судді (особливо першої інстанції) у своїй діяльності намагаються в процесі прийняття рішення керуватися не стільки міркуваннями справедливості, добросовісності або розумності, скільки «буквою» закону. У науці існує декілька відомих підходів до пізнання оточуючої дійсності, починаючи від структурного і закінчуючи функціональним, але практика правозастосування потребує профаністичного, спрощеного підходу. Отже, досвід вирішення й розгляду цивільних справ, на нашу думку, потребує чіткого визначення категорії «принцип права», який є дієвим механізмом не тільки узагальнення практики діяльності такого органу державної влади, але й вагомим інструментом подолання негативних явищ правотворення, зокрема колізій та прогалин. На даний момент відсутність такого чіткого регламентування є предметом численних інсинуацій і зловживань, а також помилку як аргументаційного, так і юридичного характеру.

Для вирішення вказаного вище питання, на нашу думку, в першу чергу необхідно звернути увагу на найбільш вагоме питання, відповідь на яке необхідно дати з урахуванням викладених вище обставин, – чи є принцип ідеєю самою по собі, чи тільки ідеєю, вираженою на рівні нормативно-правового акта?

У цьому сенсі необхідно звернути увагу на декілька точок зору, що склалися у сфері вирішення визначеного в попередньому абзаці питання. Прихильники однієї точки зору загалом зазначають, що ні в якому разі не можна вважати, що ідеї людини про право набувають статусу принципу тільки за умови їх зовнішньої фіксації лише в системі правових норм [3, с. 15].

Інша група вчених висловлює протилежну точку зору щодо сприйняття сутності правової категорії «принцип», адже останній, на їх думку, є дієвим засобом регулювання суспільних відносин тільки в силу свого

загальнообов'язкового, визначеного на рівні нормативно-правового акта характеру [4, с. 8].

Аналізуючи вказані вище точки зору, необхідно звернути увагу на те, що судова практика іде шляхом сприйняття принципу тільки на рівні нормативно-правового акта. Самі по собі ідеї, не закріплені таким чином державою, не стануть основою для винесення рішення або ухвали судом з розгляду цивільної справи. Така ситуація є результатом не стільки аксіоматичного підходу до сприйняття категорії принципу права, скільки відсутністю його нормативного визначення, а також вкрай неефективної реалізації принципу незмінності суддів і підпорядкування їх виключно закону. Справа в тому, що суддя, особливо призначений на посаду вперше, намагається у своїй діяльності керуватися не стільки ідеєю справедливості, скільки буквальним змістом нормативного акта, адже його подальше призначення на посаду довічно не в останню чергу буде залежати від кількості помилок, які він може допустити, та відмінених рішень.

Безумовно, якщо тлумачити зміст принципу верховенства права буквально, така практика є хибною. Свідомо спрощуючи, необхідно встановити формулу, яка пояснить зміст вказаного вище принципу, на рівні наступної сентенції: якщо закон суперечить ідеї справедливості, необхідно застосовувати останню.

Проте, зважаючи на ситуацію, що склалася в нашій країні стосовно системи призначення суддів, особливо тих, які не мають досвіду відповідної діяльності, необхідно відзначити, що поки не будуть розроблені чіткі й прозорі правила застосування принципів для розгляду і вирішення, в тому числі, цивільних справ, чинний стан речей не буде зазнавати принципів змін.

Таким чином, на нашу думку, з урахуванням аналізу норм основного закону України слід визнати, що принцип представляє собою ідею, яка за своїм змістом є набагато ширшою, аніж норма права, адже навіть не будучи закріпленою на такому рівні, залишається обов'язковим орієнтиром для всіх суб'єктів правозастосування, зважаючи на загальносуспільне прагнення до максимально справедливого врегулювання відносин в країні.

Отже, на нашу думку, під принципом права необхідно розуміти основоположну, визначальну ідею, яка з урахуванням рівня суспільно-економічного розвитку суспільства настільки близько сприймається й розділяється переважною більшістю його членів, що, навіть не будучи прямо закріпленою на рівні норми права, підлягає обов'язковому врахуванню в процесі упорядковуючого або охоронного впливу на суспільні відносини, маючи при цьому юридичну силу, що перевищує загальнообов'язкові правила поведінки, встановлені та забезпечені державою.

Фактично вірність вказаної вище сентенції підтверджується історією діяльності судової системи Великої Британії, де раніше поряд із загальними судами, які у своїй діяльності не дуже відрізняються від наших, що орієнтуються на зміст нормативно-правових актів, діяли суди, скеровані правом справедливості, ідея якої сприймається переважною більшістю населення земної кулі. На сьогоденнішньому етапі розвитку українського суспільства в якості орієнтиру можна використовувати практику Європейського суду з прав людини, який у своїй діяльності фактично творить право, якщо норми національних законодавств держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод суперечать їй (людини) праву на справедливий суд.

Зважаючи на викладене, на нашу думку, також є сенс зробити припущення щодо необхідності введення нормативно-правового регулювання не тільки поняття принципу права, але навіть введення градацій конституційних принципів права. Справа в тому, що застосування принципу для регулювання або охорони того чи іншого суспільного відношення є достатньо вивіреном та практично

верифікованим кроком, але як бути, якщо один принцип починає суперечити іншому, наприклад вказаний вище принцип верховенства права – принципу законності. Перший дає можливість вирішити справу з урахування ідеї справедливості, а інший зобов'язує нас діяти відповідно до чіткого виконання «букви» закону. У науковій літературі неодноразово зверталася увага, скажімо, на юридичну оцінку такого діяння, як втеча з концентраційного табору. З одного боку, втеча з місць позбавлення волі є злочином, а з іншого – актом самозахисту своїх природних прав, які є справедливими. І особливого значення вирішення вказаної вище суперечності набуває у сфері приватного права як сукупності правових норм, що спрямована на регулювання відносин між особами, які перебувають у системі координат юридичної рівності.

Нормативно-правове закріплення правила визначення юридичної сили принципів, на нашу думку, стане вагомим кроком на шляху до подолання негативних явищ нормотворення, особливо з урахуванням відсутності нормативного акта, який визначав би співвідношення юридичної сили зовнішніх форм вираження загальнообов'язкових правил поведінки.

Підводячи підсумок викладених вище ідей, необхідно зазначити, що під принципом права необхідно нормативно забезпечити розуміння його як певної визначальної ідеї (засади), яка, з урахуванням думки більшої частини населення країни, набуває сили нормативно-правового акта найвищої юридичної сили (навіть не будучи закріпленою ним) і прямої дії. За своєю юридичною силою принципи доцільно розділити на чотири групи: вищі, які мають безумовний правозастосовний пріоритет (справедливість); конституційні, які підлягають примусовому застосуванню в межах будь-якої галузі права і визначають межі регулюючого впливу останніх на суспільні відносини (законність тощо); міжгалузеві (гласність судового засідання тощо); галузеві (усність у цивільно-процесуальному праві).

Наступним кроком на шляху до вирішення проблем, які складають предмет даного дослідження, необхідно визначити межі застосування конституційних принципів у цивільному судочинстві.

Так, зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 2 Постанови пленуму Верховного Суду України № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [5] від 01 листопада 1996 року суд безпосередньо застосовує Конституцію в разі:

- 1) коли зі змісту норм Конституції не випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом;
- 2) коли закон, який був чинним до введення в дію Конституції чи прийнятий після цього, суперечить їй;
- 3) коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України;
- 4) коли укази Президента України, які внаслідок їх нормативно-правового характеру підлягають застосуванню судами при вирішенні конкретних судових справ, суперечать Конституції України.

Якщо зі змісту конституційної норми випливає необхідність додаткової регламентації її положень законом, суд при розгляді справи повинен застосувати тільки той закон, який ґрунтується на Конституції та не суперечить їй.

Такий підхід надає можливість суду належним чином реагувати за допомогою норм основного закону України на випадки порушення основних прав і свобод людини, а також практично забезпечувати реалізацію ідеї справедливості в суспільстві. Проте ч. 2 ст. 2 вказаної вище Постанови передбачає значне звуження можливостей судів загальної юрисдикції щодо прямого застосування норм Конституції України для вирішення й розгляду, в тому числі, цивільних справ.

Зокрема, вказана норма передбачає наступне правило: «У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, який підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власною ініціативою зупиняє розгляд справи і звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який відповідно до ст.150 Конституції може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Таке рішення може прийняти суд першої, касаційної чи наглядової інстанції на будь-якій стадії розгляду справи.

Аналізуючи це положення, закономірно поставити запитання: чи необхідно застосовувати визначене вище правило для подолання прогалин і колізій у праві для розгляду й вирішення цивільних справ? З урахуванням викладених вище міркувань про законодавче визначення юридичної категорії «принцип права» та встановлення ієрархії таких ідей, нормативне закріплення будь-яких обмежень для судів загальної юрисдикції щодо прямого застосування положень основного закону України,

на нашу думку, слід вважати суперечливим. Справа в тому, що встановлена послідовність дій у відправленні правосуддя з цивільних справ при виникненні у судді «сумнівів»¹ призводить до суттєвого збільшення строків розгляду й вирішення спірної ситуації. Приймаючи до уваги, що переважна більшість таких правовідносин має майновий характер, затягування розгляду може суттєво вплинути на інтереси зацікавлених у результатах розгляду справи осіб. Крім того, наявність встановленого відповідною постановою Верховного Суду України механізму звернення до Конституційного Суду України може негативно вплинути на авторитет судової влади, адже внаслідок його застосування може створити в учасників судового процесу хибне уявлення про некомпетентність судді, який розглядає справу.

Підводячи підсумок, необхідно відзначити, що законодавче закріплення визначення сутності категорії «принцип права», а також встановлення їх класифікації залежно від юридичної сили і, відповідно, пріоритету практичної реалізації стане вагомим кроком у подоланні негативних явищ не тільки нормотворення, але й окремих проблем цивільного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Смирнов О.В. Основные принципы советского трудового права. – М.: Юрид. лит., 1977. – 213 с.
2. Лукашева Е.А. Принципы социалистического права // Сов. гос-во и право. – 1970. – №6. – С. 21-29.
3. Васильев А.М. О правовых идеях-принципах // Сов. гос-во и право. – 1975. – №3. – С. 11 – 18.
4. Семенов В.М. Принципы советского гражданского процессуального права: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: Свердловск, 1965. – С. 8 – 18.
5. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанови пленуму Верховного Суду України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

¹ Такі сумніви у судді обов'язково виникнуть, адже, з урахуванням викладених вище обставин щодо призначення суддів на посаду, ніхто із них не захоче брати на себе додаткову відповідальність за своє рішення.